

ДІЯЛЬНІСТЬ ПРОУКРАЇНСЬКИХ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ ЗАКАРПАТТЯ

(ДРУГА ПОЛОВИНА 20-х — ДРУГА ПОЛОВИНА 30-х РОКІВ)

Після 1924—1925 рр. сталися деякі суттєві зміни в діяльності політичних партій краю українського спрямування. Місцеві філії загальнодержавних політичних організацій поступово потрапляли в залежність від своїх центральних органів у Празі, обмежуючи цим самим самостійність рішень і дій. Офіційні ж кроки автономної РХ(З)П після 1924 р., на нашу думку, засвідчили, що із перших парламентських виборів у Закарпатті були зроблені вчасні, й головне правильні, у тих умовах висновки. Можемо припустити, що саме останні події стали причиною припинення діяльності Руської Хліборобської (Земледільської) Партії і її переродження в Християнсько-Народну Партію Підкарпатської Русі. Власне термін "переродження" є умовним. Як згадувалося вище, ще на Конгресі РХ(З)П 23 лютого 1923 р. з уст А.Волошина прозвучали слова, які означали зміну орієнтації партії у бік християнсько-народного напрямку [1]. Це було зумовлене впливанням у ряди партії досить великої кількості священиків, передусім греко-католицького вчення. Однією із основних причин виникнення нової проукраїнської партії була слабка вага РХ(З)П на політичній арені республіки і матеріально-фінансова неспроможність конкурувати із потужними політичними організаціями чехословацьких філій. Більше того, політичні сили української орієнтації витрачали свою енергію задля локальних партійних суперечок із русофілами і не могли зосередитися на більш важливих політичних проблемах тогочасності.

Український рух у той час ще не мав такої сили, яка б могла вплинути на ті чи інші політичні зміни. Тому необхідним було шукати політичних союзників як у краї, так і серед всоєдержавних, загальночеських партій. Такою політичною організацією стала Чехословацька Народна Партія [2]. Вибір саме цієї партії не був випадковим. Перш за все, зверталася увага на ідейну орієнтацію програмних положень і вагу партії на політичній арені. Очолована мюнсенборгом Й.Шрамеком, вона спиралася передусім на католицьке населення республіки і входила до числа сильних та впливових правих політичних організацій країни [3]. Союз ЧНП і ХНП був суто перед-виборчим, тому після 1925 р. "християнські народники" діяли самос-

тійно. Їх лідер А.Волошин упродовж 1925—1929 рр. був депутатом чехословацького парламенту [4].

Результати виборів 1925 р. можна розглядати як позитивний момент й із тої площини, що Християнсько-Народна Партія врахувала минулу політичну діяльність партії "руських хліборобів" і тим самим стала на ясно новий ступінь розвитку політичної організації. Своєю ідеєю партія формулювала більш чітко ніж попередня, однак у цілому повторювала притаманні всім іншим організаціям вимоги. Про себе "християнські народники" говорили: "Наша Християнська народна партія найліпша для всіх, бо вона по християнській програмі заступає робітників, селян і інших, словом, наша партія не може не хотіти добра для всіх класів народу й то не лиш матеріального, але й культурного" [5]. Крім того, впливовою внутрішньою силою організації була інтелігенція, її більшість складали організатори й активні діячі крайової "Просвіти", а також члени колишньої РК(З)П. Інтелігенції відводилася одна із основних ролей у веденні перспективної політичної діяльності християнсько-народної організації: "Інтелігент є зато інтелігентом, щоб не дав підломитися грубостям народних низин.

Якщо наша інтелігенція справді хоче заслужити ім'я інтелігенції, так сама зрівняє всі рівні, які десь ще віддаляють її від народних мас" [6].

Про свою політику члени партії говорили так: "Християнська політика повинна бути соціальною, але не соціалістичною, керуватися засадами християнської справедливості і для того і требає для горожан не лише свободи, як то робили ліберальні партії, але і соціальної справедливості" [7]. З цього можна зробити припущення, що Християнсько-Народна Партія стояла на правочентристських позиціях.

Національна позиція партії була вже більш радикальнішою ніж у "хліборобів". Мова газети "Свобода", яка з 1925 р. стала офіційним друкованим органом партії, була ближча до фонетичної української. Це зрозуміло, оскільки керівництво партії складали постаті, які уже давно залучилися до українського національного руху і крок за кроком утверджували ідею єдності українського народу. Власником "Свободи" був А.Волошин, а відповідальним редактором і видавцем Ю.Сопко.

Щодо керівництва партії, то її головою став А.Волошин, його заступником М.Брашайко, а секретарем М.Долинай. До головної управи партії ввійшли Ю.Брашайко, В.Гаджега, о. Василь Лар, І.Грига

та ін. [8]. Фінансування організації повністю лежало на плечах приватних, а, особливо, за свідченням С.Росохи, на лідерів партії А.Волошини [9]. Матеріально-фінансова слабкість була найбільшою проблемою партії проукраїнського спрямування упродовж 20-х — першої половини 30-х років. Однак сила організації полягала в досить великій кількості прихильників (ХНП займала п'яте місце в краї за кількістю членів) і відданості декларованим соціально-політичним цілям. За рахунок цього "християнські народники" залучали до своїх рядів і місцеву закарпатську молодь, чим не могли похвалитися інші автономні партії. Важливим було й те, що до партії залучалося багато освічених представників молодшої генерації — випускники гімназій та студенти. Підтримували ХНП також "Студентський Союз Закарпатських Русинів" та молодь "Просвіти". Як вказував С.Росоха, "чим більше припливало до неї української молоді, тим більше зміцнювалася вона на платформу українського націоналізму", особливо у 30-х роках [10]. Про характер національного елемента в партії порівняно з попереднім етапом політичного розвитку, він говорить: "Християнсько-Народна Партія А.Волошина була ще найбільше євностійна і чисто українська партія. Цілий її апарат знаходився виключно в руках українців" [11].

Незважаючи на досить сталий авторитет ХНП серед частини місцевого населення, вона мала і багато політичних опонентів, навіть ворогів. Особливо це відчувалося перед черговими виборчими процесами. "Антихристиянсько-народна" пропаганда проводилася різними способами як із боку русофільських автономних сил разом із прокурорськими політичними організаціями, так і з боку філій національнодержавних партій, які прихильно ставилися до закарпатського українства. Зокрема, соціал-демократи виступали з різкою критикою націоналістичної діяльності української молоді, а пізніше (з 1938 року) понови наступ і на газету "Свобода" за її відвертий націоналізм. Ще раніше в одному з номерів газети "Свобода" в 1935 році А.Волошин вказував, що "наш націоналізм є християнський, який дивиться в рід польський, як на велику родину дітей Божих, як на велику соціальну одиницю, в якій суть менші одиниці, одиниці націй, держав, країв, громад і родин. Наш націоналізм знає ширшу і вужчу координацію, знає дальшу і ближчу солідарність" [12].

Знижували Християнсько-Народну Партію і у клерикалізмі. Особливо "старалися" у цьому питанні проугорські церковники: "більша частина греко-католицького духовенства, що була вихована ще в мадярських школах, ставилася до неї ворожо, скеровуючи голоси

своїх "овечок" до партії Бродя" (Автономний Землеробський Союз — М.Т.) [13]. Існування серед членів партії представників духовенства використовувалося антиукраїнськими політичними елементами для звинувачення їх у занадто сильному впливі релігії на політику. Однак реально греко-католицьке духовенство, а точніше та його частина, що підтримувала українську орієнтацію організації, зробила великий, передусім духовно-культурний внесок у процес українзації в Закарпатті. Не останнім був момент впливу на діяльність партії галицьких емігрантів. Через згадані антиукраїнські настрої та пропаганду ХНП втрачала важливу кількість електорату серед того місцевого населення, яке ще не могло розібратися у питанні "хто є хто?" (особливо у 1935 р.).

Серед традиційних "стратегічних" проблем між русофілами й українофілами залишалося мовне питання. На початку 30-х років періодичні видання проукраїнських сил уже намагалися виходити українською фонетичною мовою. На шпальтах партійної газети велася постійна полеміка з русофілами як про мовне питання, так і про їхнє бажання створити окремий карпаторуський народ. Відповідь "Свободи" часто-густо носила конкретно направлений памфлетний характер, а іноді, теж із гумором, але аргументовано доводила правоту на прикладі думок самих русофілів: "Язик подкарпаторуські се є найновішою назвою офіційною нашої мови. Незабаром напевно буде виголошений і конкурс для написання такої граматики. Неборак Русин вже дійсно так буде виглядати як у Руданського "безязика коняка" [14]. Ідеологам окремого карпаторусинського народу діставалося й так: "Не єсть ми русинами, — говорили вони тоді, — але грек, катол, мадярами, а тепер повторяють, що вони не українці, вони не москалі, бо вони лиш чехословенські горожани, тепер ще карпаторомалороси, а завтра може малочехи."

Знають они дуже добре, що русин і українець, то одна нація, знають і то, що між їхнім домашнім говором і говором галицьким є лиш така різниця, як між липаком і лемаком, або ж гудулом і блехою і однаково сміють дурити своїх хлібодавців і неукій народ, що український язык їм чужий" [15].

Багато уваги ХНП приділяла й боротьбі проти чехізації й мадяризації шкільної системи освіти в Закарпатті, а також впровадженню російської мови в навчальних закладах: "... Доки будуть на наших школах вичувати всякі "русскія професори?..." [16]. Усвідомлюючи, що місцеві жителі — русини є гілкою українського народу, лідери партій проукраїнської орієнтації все-таки не були в

зміні розібратися у тому, яким шляхом треба вести політику на зближення, а то й об'єднання з "братами за Карпатами". Свідченням цьому є постійні заперечення лояльності до державної влади і твердження, що територія Підкарпатської Русі — складова частина Чехословацької республіки. Така прихильність до Праги була продиктована, в першу чергу, лібералізацією суспільно-політичного життя і демократичністю суспільства. Не останню роль у визначенні остаточної позиції відіграла і наявність слов'янського духу в європейському регіоні, який почав відроджуватися після розпаду Австро-Угорської імперії.

Період 1925—1927 рр. у політичній історії Закарпаття характеризувався спадом міжпартійної боротьби, своєрідним політичним затишшям. Це було викликано завершенням важкого дворічного виборчого марафону (1924—1925 рр.), підведенням їх підсумків, вичерпаністю організаційної спроможності тощо. Відбулися зміни і в діяльності крайових філій загальнодержавних політичних партій.

Ще влітку 1924 р. на V конференції крайової організації КПЧ були виявлені внутріпартійні суперечки, які вказували на наявність кризових явищ у партії. Зокрема, більшість комуністів звинувачували деяких членів партії, які закликали "вести боротьбу за автономію та швидше скликання сейму" [17]. Боротьба із так званими "опортуністами" призводила до спланованої чистки в лавах крайкому КПЧ не без підказки Праги (КПЧ) і Москви. Це підтвердили і результати II з'їзду КПЧ, який відбувся 31 жовтня — 4 листопада 1924 р. в Празі. Партія взяла курс на посилену "більшовизацію" організації. Закарпатська делегація (І.Мондох, С. Сайдлер, І.Локота, Е.Шафранко, П.Гаті, Г. Феєр, В. Борканюк, Б.Кашеляк), яка репрезентувала 6 тисяч комуністів краю, одностайно підтримала цей курс [18].

6 вересня 1925 р. в Мукачеві відбулася VI крайова конференція КПЧ, яка підвела перші підсумки боротьби за "більшовизацію" партії і обрала новий склад крайкому [19]. Особлива увага акцентувалася на культурно-національному аспекті, підкреслюючи етнічну єдність українського народу. З такою позицією представники крайкому КПЧ брали участь і у роботі III з'їзду КПЧ в Празі (26—28 вересня 1925 р.) [20].

На час проведення VII партконференції закарпатських комуністів (20—21 листопада 1926 р.) кількість дійсних членів, які сплачували партійні внески, становила 3 тис. 510 чоловік. Конференцією були прийняті резолюції, які стосувалися проблем політичного, аграрного та національного розвитку краю [21].

Упродовж наступних двох років питання національної приналежності закарпатських українців до "40-мільйонного українського народу", їх мовна і культурна спільність стали пріоритетними у діяльності партії комуністів: "Ми є частина українського народу, говоримо тою самою мовою, що весь сорокамільйонний український народ" [22]. Відмовившись у майбутньому використовувати слова "русин", "руський" на позначення місцевих жителів, вони безапеляційно заявили, що "остаточно розв'язати національне питання зможе "лише радянський суспільний лад" [23].

25 березня 1928 р. відбулася VIII крайова конференція крайкому КПЧ, на якій розглядалися різні структурно-організаційні питання, аналіз партійної діяльності після парламентських виборів 1925 р. та інші поточні питання. У її роботі взяли участь 86 делегатів [24]. Найбільшу увагу привернув звіт керівництва про діяльність партії, який вказував на незадовільний характер дій окружних комітетів і відсутність самостійності в партійній роботі. У цілому в цей час діяли 12 заводських партійних осередків, які нараховували 151 чоловік, 106 вуличних (1 тис. 546 чол.) та 145 сільських партосередків (3 тис. 215 чол.). Слід відзначити, що останні цифри говорили про кількісне зменшення осередків КПЧ у краї, а отже і її членського складу, порівняно з минулим підзвітним періодом. Так, у 1928 р. вуличних партосередків стало на 56 менше, а сільських на 17 [25]. Погіршилося і становище друкованих органів партії, які втрачали своїх передплатників, незважаючи на обов'язковість їх розповсюдження осередками. "Карпатську Правду", наприклад, передплатувало у той час всього 911 чоловік. Трохи більше (965 чол.) цікавилися матеріалами, що друкувалися у газеті "Мункаш Уйшаг" [26]. З огляду на кількість членів КПЧ у краї ця цифра була замалою.

У кінці 1928 — на початку 1929 рр. позитивних зрушень у структурно-організаційній розбудові партії комуністів не відбувалося. Тому основний акцент політичної боротьби робився на подолання міжпартійних суперечок. Особливо відзначалася у цьому плані комуністична преса. У номерах "Карпатської Правди", крім висвітлення соціально-економічних проблем населення, давалася оцінка, передусім негативна, дія різних політичних партій. Особливо доставалося проурядовій Аграрній партії, а також місцевій проукраїнській ХНП [27]. Незмінною залишилася і політика безпідставного вихвалювання Радянського Союзу, його "прогресивної" системи. З іншого боку, позитивним моментом і, треба підкреслити, незмінним, була негативна позиція комуністів щодо угорського

державному і послідовна підтримка ідеї етнічної єдності українського народу, його мови і культури.

Проте відсутність кардинальних зрушень у розбудові партійної організаційної бази на території краю, що відбивалося на популярності партії серед місцевих жителів, змусила керівництво крайкому КПЧ розглянути кадрові перестановки, змінювати тактику організації тощо. Влітку 1929 р. було скликане розширене засідання крайкому партії, на якому обговорювалися питання розвитку комуністичного руху в Україні. Окрема увага зверталася на подолання недоліків у територіальному і національному аспектах через призму організаційної роботи. Першим секретарем Закарпатського крайкому КПЧ обрали Івана Емануїла Кліму, а членами керівного органу партії стали Б. Вайс, П. Варга, С. Габерман, М. Жупник, І. Локота, І. Петрушак, М. Сидоряк, П. Терек, І. Туряниця, О. Борканюк та ін. [28]. У вересні 1929 р. із лав КПЧ вийшов один із багаторічних керівників закарпатських комуністів П. Гай [29]. Партія залишалася на інтернаціональних позиціях, однак проукраїнський напрям серед її членів набирав більш вираженого характеру. Зокрема, мовне питання було чітко спрямоване на його територіальне вирішення.

Щодо політичної боротьби, особливо з партійними опонентами, на цей момент залишився традиційно найактуальнішим, а ведучу роль у цьому плані виконувала газета "Карпатська Правда". Велику роботу комуністи провели і під час виборів до крайового представництва (1928 р.), куди висували дванадцять своїх кандидатів: Василь Борканюк, Армін Дезе, Павел Штраус, Вартоломей Біро, Василь Сидоряк, Франц Матовляк, Анна Мельничук, Василь Маркович, Юрій Коваленко, Семен Шимон, Василь Йодій, Дмитро Німчук (робітник із с. Довго) [30]. Із них тільки В. Борканюк і А. Дезе отримали "крайові мандати". Така активна діяльність допомагала комуністам більш серйозно підготуватися до парламентських виборів 1929 р.

Здавалося, що в умовах світової кризи 1929—1933рр., яка мала безпосередній вплив на соціально-економічні зміни в краї, під час якої посилювався державний контроль за діяльністю не тільки комуністів та їх опонентів, а й соціал-демократів, крайком КПЧ виробить нові шляхи подолання спаду популярності партії і зуміє переглянути свою тактику і стратегічне ведення партійної політики. Однак наступні офіційні кроки крайового комітету підтвердили безповоротний курс: "Революційний шлях виходу з кризи — повалення влади буржуазії та встановлення диктатури пролетаріату" [31]. Зрозуміло, що це було предиктовано тиском із боку Москви. Така позиція не сприяла росту

чисельності прихильників партії, хоча, треба відзначити, що комуністи продовжували відстоювати інтереси найбідніших верств населення. З іншого боку, вони вміло використовували загострення соціальних протиріч у країні, згідно з проголошеними положеннями партії, були зацікавлені у поглибленні суспільної кризи, яка повинна була призвести до "революційної ситуації" в Чехословацькій державі. Проте офіційно до середини 30-х рр. програмні положення крайкому КПЧ не видозмінювалися, а її партійно-стратегічна основа — курс на перемогу пролетарської революції і встановлення диктатури пролетаріату (у формі Рад) — залишалася першочерговим (і кінцевим) завданням всього комуністичного руху. Це підтверджують деякі маніфести крайкому КПЧ [32]. Упродовж першої половини 30-х рр. крайком КПЧ найбільше уваги приділяв страйковій боротьбі, небажанню контактувати із місцевою соціал-демократією і подальшій пропаганді "радянського способу життя". Національна політика партії була поміркованою у тому плані, що ідея єдності українського народу залишалася незмінною, однак тільки за умови його об'єднання в Радянській Україні: "Радянська Україна нам рідна українська держава, вона наш союзник у боротьбі за наше визволення, і ми повинні її охороняти від захвань на неї всіх ворогів — чужих і своїх українських" [33]. Таким чином проголошувалася і політична боротьба з іншими проукраїнськими політичними партіями краю.

Продовжувала свою активну діяльність і місцева партія соціал-демократів. На III Конгресі СДПР, який відбувся 8—9 листопада 1924 р. в Ужгороді, було прозвітовано про участь соціал-демократів у парламентських виборах, аналізувалися їх наслідки тощо. Багато уваги приділялося політико-економічним аспектам розвитку тогочасного Закарпаття. Делегати партійного Конгресу представляли 176 регіональних осередків краю. Було обрано головну управу партії, яка складалася із 18 чоловік. Головою СДПР залишився Яцко Остапчук, а його заступниками обрали І. Габора та В. Малого. Генеральним секретарем партії став С. Клочурак, який до того ж редагував партійний друкований орган — газету "Вперед". Протягом наступних двох років головна увага керівництвом партії відводилася розбудові структурно-організаційної бази СДПР. Виражаючи інтереси закарпатських робітників, соціал-демократи намагалися залучати більше її верстви місцевого населення. Особливий акцент робився на залучення до лав партії інтелігенції, передусім — педагогічних працівників. З цією метою у жовтні 1925 р. в Ужгороді заснували Союз учителів і професорів соціал-демократів Підкарпатської Русі,

який активно дов і сприяв політичному згуртуванню українських соціал-демократів упродовж 20—30-х рр. [34]. У цьому відношенні СДПР мала ширші можливості впливу на фахових вчителів ніж, наприклад, крайком КПЧ.

У свою чергу, багато комуністів, які не сприймали радикальних форм політичної боротьби, переходили до лав соціал-демократів. Особливо це проявилось після парламентських виборів 1924 і 1925 років. Однак цей процес мав і негативні наслідки, оскільки приплив колишніх соціал-демократів, особливо неукраїнської національності, поступово почав позначатися на національній позиції СДПР.

У 1926 р. був скликаний Надзвичайний з'їзд партії соціал-демократів, який прийняв доповнення до партійної програми. Вони стосувалися кількох основних аспектів реалізації реальної "справедливої" земельної реформи, а не запропонованої урядом, і "повільної" реформації аграрного сектора взагалі. Більше уваги було відведено соціально-національним положенням програми і підтверджено курс на завоювання культурно-національної автономії [35].

Під час затишся міжпартійної боротьби (1926—1928 рр.) СДПР діяла як самостійна крайова політична організація, однак структурно-організаційно єдналася з правим крилом ЧСДП. Проводили масові акції протесту у формі страйків і маніфестацій, місцеві соціал-демократи часто виступали у підтримку прав та свобод робітників краю разом із комуністами [36]. Проте їх зближення далі не проводило. СДПР засуджувала марксистсько-ленінське тлумачення класової боротьби, реалізації соціалістичної революції і встановлення диктатури пролетаріату. Друкований орган партії — газета "Вперед" неодноразово критикувала крайком КПЧ за односторонність висвітлення подій у СРСР, замовчування соціально-економічних негараздів та політичного терору. У свою чергу соціал-демократи намагалися проводити активну культурно-освітню роботу, виступаючи за єдність українського народу, відстоюючи мову й культуру, співпрацюючи з "Просвітою".

Проте партійні дії у 1928—1929 рр. вказували на наявність кризи в середині політичної організації. Політичний застій був викликаний і впливанням у ряди партії, особливо до її керівництва, представників чеської та єврейської національностей, що відбивалося на партійній позиції у важливих політичних і національно-культурних моментах. Така ситуація спричинила вихід із лав СДПР багатьох українських

провідників. Серед них був Олександр Бадан, а у 1926 р. від соціал-демократів відійшов один із активних лідерів партії, багаторічний редактор газети "Вперед" Степан Ключурак [37]. Ще більше поглибило кризу в партії намагання її неукраїнських членів об'єднатися із ЧСДП і офіційно утворити її крайову філію, що й сталося на з'їзді СДПР (тоді її ще називали Руська Соціал-Демократична Робітнича Партія) у м. Хуст в кінці 1929 р. [38]. Проте таким кроком ліквідувати кризу в партії соціал-демократів не вдалося. Не сприяло покращенню внутріпартійної ситуації й те, що керівництво СДПР у погодженні із ЧСДП в Празі висунуло кандидатський лист до парламентських виборів 1929 р., в якому не знайшлося місця українським соціал-демократичним активістам. Вихід із лав партії одного із її засновників і багаторічного керівника Яцка Остапчука яскраво свідчить, на нашу думку, про суттєві непорозуміння серед керівництва партії соціал-демократів. А текст заяви Я. Остапчука більш ніж промовисто підтверджує таку думку: "З огляду на відносини пануючі від довшого часу в партії соц. дем. на Підкарпатській Русі, я уважав вже давніше за відповідне усунути від чинної участі в житті тої партії, чекаючи, що ачей ті відносини зміняться і поправляться.

Але позаяк я переконався, що воно не іде до ліпшого і що події, при котрих були поставлені кандидатури до виборів до парламенту і сенату доказали, що ті відносини ще більш загострилися й погіршилися, я ринувся лишити ради т. зв. соц.-дем. партії Підкарпатської Русі, бо не хочу своєю участю як член управи і як член партії поносити відповідальности за дальші наслідки цих відносин. 8 жовтня 1929 р." [39].

Незважаючи на це, об'єднання крайової партії соціал-демократів із ЧСДП мало й об'єктивні позитивні наслідки. Матеріально-фінансова підтримка з Праги успішно вплинула на зміцнення структурно-організаційної бази партії, розширила можливість впливу на місцеве населення і уряд. У період економічної кризи 1929—1933рр. політика чехословацької влади, намагаючись стабілізувати ситуацію в країні, посилила і політичний контроль за соціал-демократами, так само як і за комуністами, вважаючи їх розповсюдниками антидержавних ідей. Найбільшу небезпеку в цьому плані становили організації та проведення масових страйків, маніфестацій тощо. Незважаючи на деякі політичні розбіжності з комуністами, соціал-демократи проводили спільні акції протесту у формі згаданих вище виступів місцевого населення. Широко практикувалися також так звані

подібного походи [40]. Але оскільки комуністи використовували методи страйкової боротьби і для висунення суто політичних вимог, соціал-демократи у свою чергу не відставали від них. На першотравневих маніфестаціях у 1931 р. на протигагу пропагованих комуністами гасел про єднання з Радянським Союзом, члени місцевої СДП висували протилежні ідеї типу "Геть з Радянським Союзом!" або "За мир і спокій в республіці!" [41].

Офіційно ж виробити партійну програму дій в умовах кризи соціал-демократам вдалося на XVI з'їзді ЧСДП в Празі, який відбувся у вересні 1930 р. Делегати з'їзду в принципі підтримали політику суворого диктату фінансового капіталу і визнали неспроможність у цих умовах пролетаріату боротися за владу [42]. Проте, маючи потужну фракцію в чехословацькому парламенті, соціал-демократи завадили припинення каральних дій поліції проти мирного населення, встановившись від пропаганди активних форм боротьби проти уряду, і прагнули парламентським шляхом добиватися поступового реформування. Щодо конкретної роботи, то ЧСДП почала домогтися припинення масових звільнень робітників, виділення матеріально-фінансової допомоги на громадську роботу, домогтися безкоштовного харчування для бідних тощо. Саме завдяки їх старанням протягом 1931—1933 рр. від уряду було отримано дотації на безробіття та харчування [43].

Після подолання економічної кризи на перший план знову висувається політична й міжпартійна боротьба. У цей час партійні вимоги місцевих соціал-демократів стають схожими з комуністичними, однак шляхи їх реалізації знову ж таки залишилися різними. Зокрема, багато уваги приділялося поліпшенню соціального становища робітників, розширенню політичних прав і свобод населення, загальній мобілізації суспільства проти фашизації країни і виконанню соціально-економічних і політичних зобов'язань урядом щодо країни шляхом переговорів та державних реформ. Через те, що представники КПЧ звинувачували місцеву СДПР у потуранні "фашистам" в уряді, налагодити зв'язки було важко. Вони обмежувалися тільки передусім взаємно підготовленими акціями соціально-економічного характеру. Подібними були й позиції щодо припинення політики чехізації й усунення із службових посад українців.

Отже, вибір політичних партій українського спрямування був зроблений остаточно — політичний розвиток, еволюційна діяльність проукраїнських партій була можлива лише в умовах вільного

демократичного простору, яким наповнювала "свіжий" державний організм Чехословацька республіка. З іншого боку, визначеність із прихильністю до уряду й своєю політико-національною орієнтацією не мала закінченого вигляду. Більше того, вона знаходилася в зародковому стані. Бажання і мрії перетиналися із звичною обережністю і, деякою мірою, недовірою. У програмах політичних партій, які визнавали себе проукраїнськими, відкрито ще не звучали вимоги про приєднання Закарпаття до України як кінцевої мети. Ще більше хаотичним було становище в мовній культурі, яка лише із часом еволюціонувала в конкретно визначені форми традиційного українства. Так само проходила еволюція радикалізації програм проукраїнських партій у 20—30-х роках ХХ ст.

Однак не можна залишити не поміченим той факт, що позиція проукраїнських політичних партій суттєво розходилася із реальними діями інших автономних партій, незважаючи на схожість їхніх програмних положень. Дійсно, програмні вимоги партій у перші роки їх діяльності мали своєрідну стандартність (вимоги автономії, проведення реформ і навіть у питанні лояльності до державної влади). Проте неможливість співпрацювати в різного роду партійних блоках чи союзах говорить про принципові розходження у позиціях, які стосувалися вирішення тогочасних життєво важливих проблем краю. Саме з того часу почали викристалізовуватися два непримиримі політично-партійні табори — русофільський та українофільський.

І все-таки, незважаючи на недосконалість програмних тез та повільний ріст їх політичної якості можна констатувати, що політична діяльність партій української орієнтації мала об'єктивно-позитивний момент. Це усвідомлення того, що місцеве "руське" населення краю — частина української нації. У цьому і полягала основа їх політичної діяльності у той час.

На середину 30-х років припав етап чи не найбільшого організованого спротиву українському національному рухові з боку русофільських партій (Автономний Землеробський Союз, Руська Національно-Автономна Партія, Общество ім. А.Духновича та ін.), підтримуваних (як морально, так і матеріально) проугорськими політичними колами [44]. Тому згуртування українських сил у цей час набувало більш важливого значення. З іншого боку, на територіях, де вплив незалежної Християнсько-Народної Партії був досить слабким, визрівала необхідність створення нової української партії, яка б дала можливість залучити місцеве населення до русофільських автономних сил в першу чергу, своєю практикою антиукраїнської

політики. Саме на середину 30-х років припав час появи на політичній арені краю ще двох проукраїнських партій — Української Національної Партії (УСНП) і української фракції Аграрної партії. За ідею створення однієї такої політичної української організації взялася уже тоді на той час культурно-національна діячка Пришвішчини, активний член "Просвіти" й лідер карпатоукраїнського жіноцтва Ірина Невидька [45]. Саме завдяки її старанням було проведено велику організаційну роботу по підготовці заснування партії. Причина такої активної політики в тому, що проукраїнські партії і філії не зуміли до цього часу сформувати "циру" національно-українську політичну організацію, яка об'єднала б всіх закарпатців, котрі вважали себе українцями (хоча така ідея постійно визрівала).

Починаючи з 1934 р., формувалася організаційно-структурна база нової партії. Найактивнішими членами організаційної групи, крім жінки Ірини Невидької, були Іван Гриць, Василь Кузьмич, Михайло Гук, Шоднар та ін. [46]. Установчі збори партії відбулися 7 квітня 1935 р. в Ужгороді у присутності 30 осіб [47]. Якщо із політико-національною орієнтацією партії, її метою і завданнями все було зрозуміло без непорозуміння, то питання назви організації стало "проблематичним". Мрії та надії українських закарпатців про єдність національно-патріотичних сил краю виражалися в думці однієї частини організаторів нової партії, які пропонували назвати її Українське Національне Об'єднання (газета соціал-демократів "Вперед" подавала назву "Українське Народне Об'єднання") [48]. Інша ж частина проводу партії стояла на традиційному підході до питання назви партії. Враховуючи, що більшість місцевого населення складали селяни, партія, а отже і її назва, мають виражати інтереси цієї верстви населення. Ситуація ускладнювалася ще й тим, що серед керівництва виникли непорозуміння через використання деякими членами цієї організації для реалізації власних інтересів [49].

Про історію оформлення назви партії промовисто свідчить матеріал надрукований у газеті "Народня Сила", яка була офіційним друкованим органом партії: "7 квітня 1935 р. засновано "Українське Національне Об'єднання", а 29.IV.1935 р. названо цю партію "Укр. Соц. парт.". II.VII.1937 р. переіменовано що ж партію на "Укр. Нац. Соц. Роб. партію". Тоді ж обрано додатково ще й кількох нових членів до проводу партії.

Саме тому, що цей новий провід не зробив своєчасно належних заходів щодо остаточного оформлення нової назви партії, то залишилася стара назва, а також і перший провід партії правосильним.

Отже, наша партія зветься надалі: Українська Селянська Партія” [50].

Офіційний друкований орган партії (Урядовий орган У.С.П.) “Народня Сила” почав виходити з 15 вересня 1936 р. Його редактором та видавцем був М.Тулек, а співредактором І.Невицька. Новинка друкувала багато політичних статей, у тому числі й про діяльність різних партій [51].

Як бачимо, період офіційного оформлення назви партії тривав більш ніж два роки, що було у той час незвичним. Незважаючи на це, партія діяла як самостійна організаційна одиниця. Основне завдання партії її керівники вбачали у створенні на базі УСП об’єднаного ядра всіх українських громадсько-політичних сил. Звідси і виходила позиція деяких членів партії, які аж до жовтня 1938 р. неофіційно продовжували вживати назву партії як Українське Національне Об’єднання: “Всі українці мусять зрозуміти стан сучасної політики, зливаючись в одне могутнє тіло, в одну українську лаву, яка не має б суперника на Підкарпатті, отже: в Українське Національне Об’єднання” [52]. Поряд із цим вживалася й назва Українська Національна Селянсько-Робітнича Партія.

Постає питання, чому навколо саме цієї організації планували об’єднати всі українські сили краю. Адже у той час діяла одна із впливових проукраїнських політичних партій Християнсько-Народня Партія, яка, на відміну від “українських селян”, уже тоді була злагодженим організаційно-структурним організмом. Важко погодитися з деякими дослідниками, які вказували, що “ХНП до 1938 року не мала політичного впливу серед населення” [53]. Причину цього треба, очевидно, шукати у зверненні в можливість закарпатських українців, які входили до складу різних політичних партій, впливати на політичне життя краю та республіки. Недовіру до ХНП у провідників Української Селянської Партії перш за все викликала їх близькість із верхівкою греко-католицького духовенства, більшість якого не мала чіткої національно-політичної позиції. Ось як про це зазначалося у газеті “Народня Сила”, яку редагувала лідер партії Ірина Невицька: “Не очікуємо від “володаря” жадної ласки, ані матеріальної допомоги. Не продаємося жадній партії, не вступаємо на услуги жадної держави, а хочемо вибудувати не від кого незалежну, власну, широ-національну українську партію та її орган.

На Підкарпатті нема своєї національної партії. Всі “наші” партії служать чужим інтересам, от і дочекались ми того, що з партії чеських соцдемів повкидали українців, викидуватимуть українців і з аграрної

партії, а т.зв. Християнську партію нині-завтра перебере єпископ Стойка для свого “третього напрямку...” [54]. Але потрібно відмітити і той факт, що багато членів ХНП схвально відгукнулися про утворення нової української політичної організації [55]. Проте до цієї події вороже поставилися представники місцевої Соціал-Демократичної Партії, які в україномовному партійному друкованому органі назвали її “фашистською і виразно буржуазною” [56].

Однією із суттєвих відмінностей поряд з іншими партіями української орієнтації було те, що, починаючи з 1937 р., УСП стояла на більш радикально-національних позиціях, у їхніх виступах уже чітко і відверто звучали вимоги націоналістичного характеру. Про це свідчать резолюції II з’їзду Української Селянської Партії. Тут, зокрема, вказувалось наступне:

“1. Вимагаємо правдивої, повної автономії і виборів до сейму, щоб народ міг собі вибрати своїх представників.

2. Вимагаємо, щоб усі посади зайняли на Підкарпатті правдиві представники, то єсть діти — сини українського народу.

Урядники іншої нації, які залишаються дочасно в наших урядах, повинні скласти іспит з української мови.

3. Вимагаємо як найскорше провести земельну реформу, то є націоналізацію великих земельних маєтків, як Латориця, державні лісові землі, з яких можна брати користь на посіви, пасовиська й інше та передати цих земель нашому селянству” [57].

Звичайно, можна навести певні аналогії з програмними вимогами Руської Хліборобської та Християнсько-Народної партій, але навіть із кількох наведених моментів очевидно, що вони стали більш радикальними і еволюція програмних позицій українських партій дійсно має місце. Сміливість змісту вимог виходить із об’єктивних причин, в яких опинилося Закарпаття. Обіцяної автономії краю та проведення різних соціально-економічних і політичних реформ чекати закарпатцям довелося довго, і перспективи на краще майбутнє здавалися досить примарними. Тому вжиті у програмних документах терміни “повна автономія”, “сини українського народу” та інші звучали як крик душі нації. А вимоги до службовців про складання ними іспитів із знання української мови вказували на місце українців у Закарпатті як власника своєї землі.

Однак, незважаючи на сміливість радикальних політичних положень, партія не зуміла виробити цілісну програму організації, в якій було б чітко вказано її завдання й чий інтереси вона повинна виражати [58]. Свої цілі УСП намагалася аргументувати в кількох програмних

положеннях, які досить часто виходили у партійному друкованому органі "Народня Сила". У цілому вони не відрізнялися від програмних документів інших проукраїнських партій. Головні завдання і напрями діяльності партії корегувалися лише внаслідок політичних змін у краї (або їх відсутності) і закріплювалися на нарадах та з'їздах. Це суттєво впливало на ставлення населення до УСП, хоча сам факт її існування у тих умовах можна визнати позитивним. Оскільки програма повинна була стати обличчям партії, то не зрозуміло чому її керівництво зводило із цим питанням. Можна припустити, що до організації партії, крім І. Невицької, придучилися люди, які до того часу не мали достатньої практики і необхідного стажу політичної діяльності. Так чи інакше, а відсутність стабільної партійної програми у той час було негативним явищем. Як вказував відомий громадсько-політичний і культурний діяч Василь Гренджа-Донський, "партія без виробленої програми нічого не варта. Вже багато мені заявили: "Я радо вступив би до української селянсько-робітничої партії, але не знаю, яка їх програма. Чей же не могу сліпо вступити до організації, не знаючи чого вони хочуть..." [59].

Незважаючи на відсутність чітко виробленої програми, партія виражала свою позицію, як зазначалося вище, на шпальтах свого друкованого органу: "Говоримо конкретно і ясно! Ми є вдома на своїй землі, і кожен, хто сюди прийшов та хоче між нами жити — мусить до тих обставин призвичаїтися" [60].

Проукраїнським партіям Закарпаття неодноразово закидали, що вони знаходяться під сильним впливом галицької інтелігенції, яка приїхала (емігрувала) сюди з іншого боку Карпатських гір. На такі запитання партійці відповідали так: "Ми не знаємо тут українських емігрантів. Якщо ще і є кілька галицьких українців по урядах чи деінде, то пам'ятайте, що для нас вони не є емігрантами! Вони є українцями, як і ми: —ми різницю не робимо на основі того, чи народився в Галичині, над Дніпром, Буковині, Бессарабії чи Підкарпатті!"

Чому не бачите дійсних емігрантів! Про галицьких москвофілів мовчать, бо вони для них роблять прислугу, ширячи москвофіліство по наших селах. Адже ж, за що так шире підтримуються інституції цих москвофілів, їм дається грошові допомоги до статисячі на видання часописів" [61].

Виступали члени УСП і проти чехізації місцевого українського населення, через що мали неодноразові проблеми з урядовцями, а особливо з цензорами періодичних видань. "Ми знаємо нашу історію! Дуже помиляються панове, коли думають, що ми, підкарпатські

Українці, приєднавшись до ЧСР, вже перестанемо бути українцями, і відмовимося від культурних та історичних зв'язків з українським народом, що живе на інших землях, а все, що чеське: історію, культуру і мову інше приймемо за своє. Що ваше, по те ми вам не сягаємо, — це і свого не дамо" [62]. Одночасно звучали й протести проти русифікації в школах та місцевих адміністраціях: "Наближається новий шкільний рік! Москвофільські виродки роблять усе, щоб вивести в свої руки виховання молоді, щоб з неї виховати таких самих душевних калік, життєвих неждар, як вони самі.

Боротися проти злочинної роботи кацапів! В українську школу — український дух!

Домагайтеся завести в школах всеукраїнський фонетичний правопис!" [63].

Вимоги щодо мовного питання "партія селян" підкріплювала власним прикладом, друкуючи матеріали в своїй газеті українським фонетичним правописом.

Протести проти засідля в регіоні приїжджих, не місцевих громадян були пов'язані із безробіттям. Партія виступала проти організації чехами і словаками робочих місць за підтримки Праги: "У зв'язку з безробіттям протестуємо проти спровадження чеських та інших чужих робітників і службовців на Підкарпаття" [64].

Але пріоритетним завданням партії все-таки залишалася боротьба за національну автономію Закарпаття. Особливого значення вона набула у часи пожевадження міжнародних територіальних зазіхань на Чехословацьку республіку: "Мусимо вести правдиву українську націоналістичну політику, а ця диктує нам, щоб не оглядатися ні на кого, ні на ні що, тільки робити те, що для нашого народу найкорисніше.

У першу чергу:

1. Не дамо нашої території ні мадярам, ні полякам.

2. Не допустимо до того, щоб нашу територію хтось ділив.

3. Будемо спільними силами боротися за прилучення до Підкарпаття українського народу, що його відірвано до сучасної Словаччини.

Отже, всі українці, під синьо-жовтим прапором, під яким ми стояли в 1918 році! Мусимо боротися за ідею українського автономного Підкарпаття!" [65].

Ведення націоналістичної політики зайняло найбільше місця в програмних положеннях. Все інше тут знаходило своє відображення поперехово, що і негативно впливало на співробітництво з партією.

Оскільки основу населення краю становили селяни, то їхні інтереси повинні були стояти на першому місці. Проте без уваги залишилися і селяни, і робітники, й інтелігенція. Саме за це критикували УСП, адже вона намагалася взяти на себе роль об'єднавчої сили всіх проукраїнських політичних організацій. У одному з номерів газети "Українське Слово" за 1937 рік автор статті В.Гренджа-Донський справедливо, на нашу думку, дискутував із "селянськими націоналістами" на цю тему: "Ця партія насамперед повинна виробити програму, в якій боронила б поперш інтереси ядра нашого народу: селянство. Ця програма мусить бути широка, і добре обміркована, обговорена до всіх деталей. Інші інтереси мають долиняни, а цілком інші Верховина. Справедливе переведення земельної реформи, сколонізування притисянських низин, відводження мочаристих земель, виняснення для громад колонин і різних пасовищ, комасація, індустріалізація країни, регуляція рік і потоків, будування шкіл, доріг, справедливе розділювання нашим інституціям державних допомог і т.д. — ось головні точки, які в подібній програмі потрібно розробити.

Коли ця програма буде вироблена, то потрібно розбудувати по краю осередки, цілу сіть партійної організації. А далі, як нинішня її назва вказує, є вона виключно селянсько-робітничою партією, а це — на мою думку, — зле, бо вона повинна бути партією як інтелігенції, так і селянства та робітництва, отже всенародною. Треба отже змінити назву на Всенародну Українську Партію. Партійний орган також потрібно пристосувати до партійних інтересів, а не наслідувати інших як формою так змістом.

На мою думку, — вказував далі автор статті "Доки ще нам чекати?", — ця зреорганізована чи взагалі новозаложена всенародна партія, що згуртувала б у собі всі верстви нашого народу ... повинна б бути національно-демократичною... Українська всенародна партія з'єднувала б народні сили і з тою спільною силою мусіла б числитися як центральна влада так і наші урядові кола" [66]. Як бачимо, В.Гренджа-Донський критикував недосконалість програмних позицій УСП з добрими намірами. Чітко вказуючи на суттєві недоліки важливого компоненту політичної організації, він викреслив широкий спектр проблем, які повинні були бути відображені у її програмі.

Таким чином, можна констатувати, що існування Української Селянської Партії хоч і мало позитивний момент у згуртуванні українських сил Закарпаття, її організаційно-структурний рівень значно поступався іншій проукраїнській політичній організації — Християнсько-Народній Партії. На протязі 1938 р. УСП активної

політичної діяльності не проводила. Вона не мала широко розгалуженої мережі осередків подібно ХНП. А відсутність чіткої програми партії говорить про слабу організаційно-політичну культуру, яка як ніколи не могла дичити політичній партії на кішталт УСП у другій половині 30-х років. З іншого боку, не можна погодитися з деякими висновками, які стверджували, що УСП "згодом перетворилася у кофетно фашистську" партію [67]. Та все ж, політичні лідери згаданих партій не намагалися протистояти один одному, а навпаки — співпрацювали між собою. Така ситуація, безперечно мала позитивний момент у процесі консолідації організації проукраїнського спрямування.

Позитивні зміни сталися і у середовищі однієї з наймасовіших політичних партій тогочасності — Аграрній партії. Незважаючи на повільне русофільство її лідерів, серед рядових членів була велика кількість проукраїнськи налаштованого населення. Це змушувало опозиційних представників українських аграрників боротися за рівноправство в середині політичної організації і відстоювати проукраїнські політичні і національно-культурні позиції. Починаючи з 1934 р. у Аграрній партії постала потужна українська фракція, яка у новонаціональних питаннях стала опозиційною до русофільського керівництва. Серед членів української фракції Аграрної партії своєю громадсько-політичною активністю виділялися Степан Ключурак (фактичний лідер фракції), Віктор Курах, Василь Приймак, Михайло Маруцак, Михайло Гулянч, Михайло Рибар, Дмитро Андришин, Іларій Лацанич, Микола Лацанич, Августин Штефан, Юрій Перевузік та ін. Вони видавали газету "Земля і Воля", перший номер якої вийшов у світ 10 серпня 1934р. [68]. Її редакторами були С. Ключурак і М. Понадочок. Цікаво, що перші два номери цього періодичного видання вийшли з написом "Орган членів народовців аграрної партії", що викликало спротив у чеської та русофільської частини аграрників, які у вересні 1934 р. прийняли рішення про незаконність виходу "Землі і Воли", чим, у свою чергу, підтвердили антиукраїнську позицію, вироблену ще на Конгресі Аграрної партії в 1923 р. [69]. Проте газета виходила й далі пропагуючи українську національну ідею. У першому номері "Землі і Воли" читачів ознайомлено з метою видання і програмними цілями української фракції: "Ми хочемо працювати на полі культурно-освітньому, господарсько-економічному та політичному. Тим ми хочемо з темного русина зробити свідомого члена українського народу, хочемо з матеріально ожебращеного й виснаженого хлопа-селянина зробити матеріально й політично

незалежного чинника, який би всі справи, які торкаються його життя та життя цілої Підкарпатської Русі, міг свobodно й незалежно вирішувати" [70]. Про національно-політичну позицію і ставлення до держави українських аграрників говорить наступне: "Будемо вірно служити своєму українському народові і залишимося вірними громадянами Чехословацької Республіки... Народ Підкарпаття складає одну цілість з українським народом інших земель — ми є членами української нації" [71].

Хоча українська фракція Аграрної партії була змушена вести постійну боротьбу з русофілами-аграрниками, вона зробила добрий внесок у розвиток українського національного руху в краї. Такі члени партії, як С. Ключурак, А. Штефан, Ю. Перевузіник, М. Марушак та інші брали активну участь у просвітницькій роботі, тісно співпрацюючи з крайовою "Просвітою". Неодноразово українські аграрники вступали у масових акціях протесту спільно з місцевими комуністами й соціал-демократами [72]. Незважаючи на це Аграрна партія постійно проводила й антикомуністичну пропаганду [73].

Активна діяльність української фракції Аграрної партії змусила рахуватися з нею центральне керівництво в Празі. Для ознайомлення з її роботою в краї делегація українських аграрників у складі С.Ключурака, Ю.Перевузіника, М. Гулянчича і М. Лацанчича їздила в столицю республіки. Розуміючи важливість підтримки Аграрної партії в Закарпатті, центральне керівництво було змушене схвально поставитися до існування фракції [74].

Незважаючи на авторитет української фракції Аграрної партії в різних куточках краю, русофільська частина аграрників намагалася не допустити українців до парламентських виборів у 1935 р. Більше того, центральне керівництво партії підтримало склад кандидатського листа аграрників від Закарпаття, куди не увійшло жодного українського представника. Таким чином вони намагалися позбавити українців можливості впливати на політичні і соціально-економічні зміни в краї. Українська фракція Аграрної партії виступила окремою організаційною одиницею тільки на виборах до крайового представництва і отримала майже 12 тисяч голосів виборців [75]. До кандидатського листа увійшли 12 чоловік: С.Ключурак, М.Гулянчич, В.Приймак, А.Штефан, А.Лацанчич, В.Колька, Г.Шорбан, П.Петричко, В.Козарик, В.Лацанчич, І.Русин, В.Курах [76].

Це був хороший показник на той час серед всіх проукраїнських політичних партій, що не могло не вказувати на ріст політичної свідомості місцевих українців. Найбільшою підтримкою на згаданих

виборах українські аграрники користувались у Хустському (2 тис. 676 гол.), Тячівському (1 тис. 997 гол.), Перечинському (1 тис. 591 гол.) та Іршавському (1 тис. 387 гол.) округах [77]. Успішні наслідки крайових виборів виходили з того, що аграрники серед інших проукраїнських політичних партій своїми програмними положеннями більш конкретно звернули до вирішення проблем селянства, як основної маси населення краю.

Та все-таки запекла боротьба в середині партії між її українськими та русофільськими представниками продовжувалася. Це привело до глибокої партійної кризи влітку 1938 р. Українська фракція аграрників постійно боролася за рівноправ'я у партії, однак політика її центрального проводу незмінно базувалася на ставленні до українців із "точки зору інтересів партії", що ніяк не могло привести до змирнення між українцями та русофілами" [78]. Не останню роль у цьому відіграло постійне лаврування центру Аграрної партії між її українськими та угорськими представниками.

2 липня 1938 р. в Ужгороді відбулася розширена нарада крайової управи Аграрної партії, на якій розглядалася проблема проекту автономії краю. Найбільші протиріччя виникли з мовного питання. Внаслідок гарячої дискусії було вирішено, що "справу крайової мови в уряді має вирішити майбутній сейм" [79]. Для проведення переговорів у питанні автономії з владою та партіями України комісія із семи аграрників, до складу якої увійшов український представник С. Ключурак. Порівняно з минулими роками офіційна позиція Аграрної партії, яка відстоювала антиукраїнську ідею у мовному питанні, значно похитнулася, що вказувало на важливий вплив української секції партії на тогочасні події. Та незважаючи на всі різні протиріччя в середині політичної організації відбувалися на її діяльності. На проукраїнських позиціях стояли аграрні представники моводі і селянства. Однак керівництво партії знаходилося в руках русофілів, які підтримували тісні контакти з лідерами опозиційних русофільських партій. Через це відчувалася відсутність партійної дисципліни, що подекуди призводило до прийняття неадекватних, суперечливих і антидержавних рішень. У такій ситуації навіть члени партії єврейської та угорської національностей намагалися не втручатися в боротьбу між українфілами та русофілами. З будь-якого важливого питання провід партії не міг виробити одностайної думки. Особливо це стосувалося питання автономії: "Теперішнє ведення аграрної партії в своїй більшості несерйозно ставиться до здійснення автономії, раз через свою розсіяність, а задруге через своє вороже

становище до української справи" [80]. Тим не менше провід Аграрної партії розіслав вироблений проект автономії на основі "виготовленого плану Української Народної Ради" всім секретаріатам коаліційних і опозиційних партій і запропонував налагодити переговори у цьому питанні [81]. Неодноразово українські аграрники брали участь у міжпартійних нарадах та переговорах із представниками празького уряду. Прихильно вони ставилися і до питання консолідації всіх українських політичних партій краю, і у процесі своєї діяльності не робили різких змін партійної позиції.

Із середини 30-х років намітилися зміни в діяльності крайового комітету КПЧ. На порядок денний почали висуватися нові стратегічно важливі питання тогочасності, а точніше — питання пошуку союзників та доцільності вимоги автономії краю. На всі ці політично-тактичні повороти керівництва крайкому безпосередній вплив мали як зовнішні, так і внутрішні обставини. Одним із акцентуючих моментів, що вплинув на подальші дії КПЧ в Закарпатті, стала перспектива фашизації Європи та — як її основний політико-ідеологічний чинник — стрімкий розвиток і офіційна політика Німеччини. Така ситуація змушувала комуністів зайнятися пошуком союзників, звичайно серед політичних лівих сил. Такими в краї могли стати, наприклад, соціал-демократи, які мали сталий вплив на населення. Висуваючи загальноприйнятну тезу про загрозу фашизму та об'єднання спільних зусиль для боротьби з ним, члени крайкому КПЧ, насамперед сподівалися очолити цей рух і під його демократичними гаслами продовжити виконання своїх програмних положень та далекоюсяжних цілей. Саме така політика виходила із рішень VII Конгресу Комінтерну, що відбувся у 1935 р. Тут вказувалося, що союз політичних сил можливий тільки в допустимих ідеологічно умовах і лише в тому разі, якщо він буде використаний для ефективної реалізації соціалістичного перевороту [82]. Саме висування демократичної "новизни" у агітаційній пропаганді, представлення партії як антивоєнного борця, лідера-антифашиста мало свої позитивні моменти для подальшої діяльності політичної організації комуністів. Від такої далекоюсяжної політики залежало ставлення до партії місцевого населення та її успіх у міжпартійній боротьбі. Ще на X пленумі КПЧ (1934 р.) був взятий курс на зближення із соціал-демократами ("За бойову соціалістичну солідарність") [83]. Така союзна співпраця двох лівих політичних організацій виражалася передусім у проведенні під їх егідою спільних масових акцій за участю селян та робітників [84].

У цей же час комуністи змінили традиційне для всіх автономних партій програмне положення, що стосувалося вимоги автономії краю. Ще готуючись до виборів 1935 р., вони безапеляційно заявили, "що автономія є тільки збріддя для обману трудящих, на відрив їх від революційної боротьби за хліб, роботу і свободи" [85]. Такий поворот можна розглядати, як передвиборчий трюк. Оскільки керувалася мобілізація проуторських автономно-політичних сил, які активувалися з початку поширення фашизму в Європі, крайова організація КПЧ була змушена запропонувати яку-небудь альтернативу і якимось чином відмежуватися від автономних партій. Подальша діяльність партії, яка тільки по інерції спрямовувалася на констатання від уряду Чехословаччини виконання взятих на себе політико-правових зобов'язань щодо Підкарпатської Русі, практично не змінила її тактики. Нестійкість позиції щодо автономії краю відбивалася й на ставленні до комуністів інших політичних партій, бори за все — української орієнтації. У червні 1938 р. крайком КПЧ проголосив, що готовий підтримати висунуті Українською Центральною Народною Радою вимоги до чехословацького уряду і разом домогтися виборів до крайового Сейму. Реагуючи на це, ХНП висловився так: "Було б бажаним, щоб в справі автономії був свідомий поступ не стільки Рад, але й всіх партій, які бажать добра нашому народові" [86]. Проте водночас вони поставили доречне запитання: "Та чи вірити комуністичним маневрам?" [87]. Відповідь була дана 5 липня 1938 р., коли крайова організація КПЧ вирішила вжити відмовитися від вимоги негайної автономії [88].

Щодо ставлення комуністів до чехословацької влади, то вони хоча й знаходилися в опозиції, але виступали за непорушність кордонів і демократичного устрою держави. Про це заявив на зустрічі з прем'єром М. Годжею лідер закарпатських комуністів О. Борканик [89].

У питанні єднання всіх проукраїнських політичних сил краю комуністи займали конкретну і незмінну позицію. На утворення союзу чи блоку з автономними партіями "руських хліборобів" (1920—1924 рр.), а пізніше "християнських народників", які найпослідовніше відстоювали проукраїнську орієнтацію, вони не збиралися йти, оскільки вважали їх буржуазно-поміщицькими й клерикальними партіями. Такої думки традиційно дотримувалися й науковці, які в рідніські часи висвітлювали їх діяльність [90]. Ця політична тактика, на нашу думку, була негативним явищем з огляду перспектив утворення національної автономії. Саме з цього і починалися всі

протиріччя, які виникали в Закарпатті між проукраїнськими комуністами, деякою мірою соціал-демократами, аграрниками та членами ХНП й УСП. Адже в окремих національно-культурних і політичних положеннях вони сходилися. По-перше, як ліві, так і праві партії бажали об'єднати українців Закарпаття з українським народом по той бік Карпат. Єдина відмінність полягала в тому, що одні (крайком КПЧ) вбачали цей союз у складі Радянської України, а інші (ХНП, УСП, СДП, українські аграрники) — в некоммуністичній Соборній Українській державі. По-друге, згадані політичні організації вбачали в тогочасній Угорщині та автономних політичних діячах, які потурали її реваншистським ідеям, найнебезпечнішого ворога. По-третє, і одні, і другі доводили реальну єдність українців по різні боки Карпат, відкрито і безапеляційно утверджували й відстоювали українську мову. "Нам не треба доводити, що наш народ український, бо це доводить сама історія і сама дійсність... Наше завдання — пояснити народові, що "русин" і "українець" одне і те ж, що наша материнська мова — українська мова" — писали комуністи [91].

Ці ж самі аспекти можна віднести до діяльності місцевих соціал-демократів. Газета "Вперед", яку впродовж 1926—1938 рр. редагував Дмитро Німчук, виходила українською мовою і досить вміло висвітлювала різні політичні і соціально-економічні події в краї. Багато уваги приділялося міжпартійній боротьбі, в тому числі і з проукраїнськими політичними організаціями. Проте особливі протиріччя виникали з комуністами, які вважали боротьбу соціал-демократів за соціальні реформи не революційною і слабо ефективною. Ці та інші моменти призводили до виходу із лав ЧСДП більш радикально настроєних членів [92].

У цілому, особливо після подолання світової кризи, програмні вимоги місцевої ЧСДП були схожими з комуністичними. Головна різниця полягала у методах їх реалізації. Найбільший акцент уваги соціал-демократи робили на поліпшення соціального становища населення шляхом реформування, переговорів з урядом тощо. А вимоги розширення політичних прав і свобод, виступи проти фашизації, чехізації та усунення із службових посад українців знаходили своє відображення у спільних із комуністами акціях протесту [93].

Негативну роль відіграла і відсутність у практиці комуністів та соціал-демократів проведення регулярних національно-усвідомлюючих та релігійно-духовних акцій. У цьому відношенні єдиним моментом, який вказував на співпрацю з націоналістами, була

спільність членів крайової організації КПЧ у культурницьких заходах званою "Просвітою". Однак, незважаючи на це, самі комуністи, а також деякі радянські дослідники, ніби виправдовуючись, зазначали, що крайком КПЧ тільки використовував "Просвіту" для досягнення своїх цілей, із чим не можна погодитися [94]. Адже факт співпраці в культурницьких акціях із "Просвітою" (хоч і не масово) все-таки був позитивним моментом у діяльності комуністів.

Виняв тісно з крайовою "Просвітою" співпрацювали члени місцевої ЧСДП, про що свідчить безпосередня участь у лавах культурно-національної організації багатьох представників партії, у тому числі її активістів Ю.Ревай, Ф.Ревай, Д.Німчука та ін. [95].

З огляду на те, що ЧСДП вважалася однією із масових партій у республіці, соціал-демократи дуже уважно ставилися до підготовки до виборів усіх рівнів. Із початку 1935 р. на регіональних засіданнях і нарадах вони розробляли загальні положення, які б стали основою діяльності партії на період виборів. 29 січня 1935 р. відбулися збори "подольського клубу", на яких соціал-демократи затвердили основні вимоги до уряду на поточний рік. Серед них найголовнішими були: скорочення прийняття закону про 40-годинний робочий тиждень, збільшення заробітної плати, самоуправління на місцях, створення промислової інспекції, розробка закону про допомогу безробітним та ін. [96]. Велику увагу представники партії приділили також участі у загальному виборі [97].

10 квітня 1935 р. в Ужгороді відбулися загальнокрайові збори членів місцевої ЧСДП. Звіт про політичну ситуацію в краї подав Федір Ревай. Акцентовувалася також увага на необхідності активної участі членів політичної організації як у парламентських виборах (19 травня), так і в окружних (26 травня). Проте подальші події показали наявність суперечностей між крайовим керівництвом партії і його центральним органом. Зокрема, місцеві соціал-демократи висунули на вибори до крайового представництва десять кандидатів. До кандидатського листа увійшли: Федір Ревай, Антонін Кекус, Данило Яцина, Раймунд Цавнер, Бернат Герман, Моїс Йонас Кріз, Лука Павлюк, Шандор Горват, Олександр Тар, Федір Повхан [98]. Однак центральне керівництво партії в Празі не погодилося з тим, що першим у кандидатському листі стояв українець Ф. Ревай (до того ж у 1929—1936 рр. він був членом центральної президії партії) і зажадало змінити його на чеха. Внаслідок того, що Ф. Ревай виступив проти цього рішення, його у 1936 р. офіційно виключили з партії соціал-

демократів, мотивуючи це грубим порушенням партійної дисципліни [99].

Таким чином, вплив українців у середині ЧСДП обмежувався, що було викликано загальнодержавним лавіруванням і недовірою до проукраїнських політичних сил після 1935 р. Не останню роль у цьому відіграла й русофільська опозиція. Та незважаючи на це, українські соціал-демократи продовжували дотримуватися своєї національної та політичної позиції. Особливо активізували вони свою діяльність у 1938 р., коли пріоритетним питанням часу стала "справа автономії". У червні 1938р. лідери місцевої ЧСДП провели ряд нарад із представниками інших політичних партій краю, на яких порушувалися питання автономії і Союзу. Зокрема, 19 червня відбулася неофіційна зустріч керівництва ЧСДП Підкарпатської Русі з лідерами Аграрної партії з приводу проектів автономії краю [100]. 4 липня 1938 р. під час роботи VIII Конгресу Учительської Громади, проводилися окремі наради вчителів — членів ЧСДП (220 педагогів). Головуючий Ю.Гуснай (шкільний інспектор у м.Берегово) звернув увагу на рівень політичної культури фахових учителів, які були членами партії. Про політичне становище Чехословаччини і Закарпаття, а також міжпартійні стосунки вилососив доповідь українській соціал-демократ і депутат парламенту Ю. Ревай [101]. Питання реалізації автономії змушувало об'єднатися всіх соціал-демократів для вироблення єдиної думки з цього приводу. Проте відсутність самостійності в діях місцевого керівництва партії, його залежність від Праги не сприяли ефективному вирішенню проблеми.

У серпні 1938 р., коли політичні партії краю вже брали участь в обговоренні автономних проектів, соціал-демократи зволікали з рішенням про чітку позицію у питанні автономії, оскільки чекали вказівок із центрального органу партії. Реагуючи на це, партія А. Волошина (ХНП) заявляла, що "ми цікаві на становище тутешнього проводу соц-дем. партії" [102]. Ці та інші протиріччя вели до кризи в ЧСДП ПР. Її інтернаціональна основа і дії деяких партійних представників говорили про те, що автономія потрібна тільки українцям. Самостійність у вирішенні проблемних питань обмежувалася й тим, що ЧСДП входила до II Соціалістичного Інтернаціоналу. Лише 19 жовтня 1938 р. у Празі було оголошено про вихід партії з цієї організації: "Це означає, що партія дістає вповні вільну руку в своїй політиці і стає політично незалежною від якої-небудь інтернаціональної організації" і приступила до вироблення власної програми. Це повинно було мати позитивні наслідки з огляду

вирішення проблем автономії краю й згуртування представників місцевої соціал-демократії на національній основі. Велике значення, на нашу думку, мало й заплановане утворення єдиної професійної спілки різних політичних організацій, зокрема соціал-демократичної, християнсько-народної, аграрної і національної молоді: "Ця акція стоїть безпосередньо перед здійсненням" [103].

Та все ж ядром автономної політики краю залишалися Християнсько-Народна Партія. Її лідери послідовно відстоювали ідеї політичної та економічної самостійності Закарпаття. Ведучу роль вони виконували і в надпартійному представницькому органі — Першій Рухавій (Українській) Центральній Народній Раді, куди входили представники проукраїнських політичних партій і організацій. Їхньою культурно-національною опорою було товариство "Просвіта", яке в 1937 р. об'єднало всі прогресивні національні сили, незалежно від їх партійної приналежності. У 1938 р. ХНП закликала всіх політичних сил краю прилучитися до боротьби за автономію. І хоча вона не була серед наймасовіших політичних організацій, але своїм бажанням вирішити найголовніше питання тогочасності безперечно займала передове місце в політичній історії краю. Недарма ХНП активно займалася вивченням і аналізом автономних проектів, подавала свої зауваження до їх змісту тощо. На початку серпня 1938 р. чи не першою серед політичних партій краю "Християнська народна партія висловила свою принципіальну згоду, з застереженням деяких менш важких коректур" [104]. Позитивно вони поставилися і до положень про систему виборів до Союзу: "Куріальний систем виборів до майбутнього союзу ХНП вважає з огляду на тутешні відносини єдиною справедливим" [105]. ХНП перша серед інших проукраїнських політичних партій висунула тезу про єдність українських політичних сил краю і її реальну необхідність.

Об'єктивно кажучи, українофіли, які мали постійне керівництво й вели лояльну політику щодо державної влади, залишалися потужною силою в краї і лише через слабку матеріально-фінансову спроможність не могли створити єдиний і сильний національний фронт. Особливістю ситуації було і те, що до складу керівних органів подібних партій входили одні й ті ж політичні лідери. Так, наприклад, А.Волошин, будучи організатором і заступником голови РХ(З)П, організував і став головою ХНП [106]. Юлій Брацдайко, який був законописом і першим секретарем РХ(З)П, входив до головної управи ХНП [107]. До того ж упродовж 1920—1939 років він очолював потужне культурно-освітнє товариство "Просвіта" [108]. Його брат і

сортатив Михайло Брашайко очолював РК(З)П з 1923 р. і став заступником голови ХНП [109]. Такі приклади можна продовжити. Ця ситуація, на нашу думку, мала позитивний момент. Найвність політично-партійної влади у руках одних і тих же лідерів давала можливість більш дієво й чітко координувати діяльність національно-однотипних організацій і направляти їх у потрібному руслі. Це говорить і про відсутність непорозумінь серед проукраїнської політичної верхівки, що, безперечно, мало важливе значення в тогочасних умовах, сприяло консолідації.

На 30-ті роки ХХ ст. припав період найбільшого спротиву проукраїнським політичним силам. Внаслідок антиукраїнської пропаганди русофільських, проугорських і деяких загальночеських політичних партій при повному невтручанні у цей процес державної влади кількість членів ХНП майже не зростала, і партія ще не могла підняти питання про об'єднання з українцями, що проживали по той бік Карпат. Погіршилося і ставлення до проукраїнських політичних сил із боку Праги. Отже, питання соборності всіх українських земель перемістилося на задній план, хоча й тимчасово.

Однак, незважаючи на різні об'єктивні та суб'єктивні обставини проукраїнські політичні сили згуртовувалися й мужили в процесі міжпартійних сутичок із своїми політичними опонентами. Цей момент у політичній історії Закарпаття мав свої особливості ще й тому, що він показав поступову спадкосмість автономних партій українського спрямування. Масою на увазі перехід ролі лідера в національно-визвольному русі українців від Руської Хліборобської до Християнсько-Народної Партії. Маючи добре організовану культурно-національну базу в особі місцевої "Просвіти", яка крім згаданих партій об'єднувала й членів ЧСДП, КПЧ, УСП та ін., такі партійні видозміни не були ризикованими. Ядро у будь-якому випадку залишалося сталим. Проте необхідно було залучати до політичного життя всі верстви місцевого населення і на всіх територіях, де воно проживало. Тому виникнення політичних партій мало свої позитивні моменти. З іншого боку, політичні організації у цей період проходили етап своєрідного партійного "природного відбору". Важка боротьба за виживання в багатопартійній політичній системі, структурне змушення організацій змушувало конкретизувати свою політичну мету і постійно корегувати завдання партії.

1. Руська Нива. — 1923. — 22 березня.

2. Росоха С. Союз Карпатської України. — Вінніпег, 1949. — С. 14.

3. Martuliak P., Fremal K. Dejiny Slovenska v rokoch 1914-1945. — Hnanska Bystrica, 1996. — S. 33.

4. Brandejs J. Vývoj politických poměru na Podkarpatské Rusi v období 1918-1935 // Podkarpatska Rus. — Bratislava, 1936. — S. 76.

5. Добош І. Історія української журналістики Закарпаття 20-30-х років ХХ ст. — Івано-Франківськ, 1995. — С. 27.

6. Там само. — С. 29.

7. Там само.

8. Росоха С. Вказана праця. — С. 21.

9. Там само.

10. Там само. — С. 22.

11. Там само. — С. 21.

12. Добош І. Вказана праця. — С. 27.

13. Росоха С. Вказана праця. — С. 22.

14. Добош І. Вказана праця. — С. 31-31.

15. Там само. — С. 30.

16. Там само. — С. 29.

17. Співак Б. Революційний рух на Закарпатті в 1924—1929 роках. — Ужгород, 1964. — С. 36.

18. Там само. — С. 47.

19. Карпатська Правда. — 1926. — 5 грудня.

20. Співак Б. Революційний рух... — С. 55.

21. Там само. — С. 78-80.

22. Там само. — С. 83.

23. Там само. — С. 83-84.

24. Там само. — С. 105.

25. Фонди ЗКМ. — Інв. № Арх. 5819, I-107.

26. Там само.

27. Там само. — Інв. № Арх. 5840, I - 130, арк. 1.

28. Нариси історії Закарпатської обласної партійної організації. — Ужгород: Карпати, 1980. — С. 50.

29. Співак Б. Революційний рух... — С. 129.

30. Карпатська Правда. — 1928. — 18 листопада.
31. История Чехословакии. Т. III. — Москва, 1990. — С. 224.
32. Боржанюк О. Всі до бою за краще життя на Закарпатті//
Полум'яне слово. — Ужгород, 1957. — С. 62-92.
33. ДАЗО, ф. 2, оп. 1, од. зб. 164, арк. 11.
34. Вперед. — 1925. — 2 листопада.
35. Співак Б. Революційний рух... — С. 19.
36. Там само. — С. 77.
37. Мушинка М. Лицар Волі. — Ужгород, 1995. — С. 57.
38. ДАЗО, ф. 923, оп. 1, од. зб. 33, арк. 5.
39. Свобода. — 1929. — 10 жовтня.
40. ДАЗО, ф. 2, оп. 2, од. зб. 158, арк. 108-109.
41. Співак Б.І. Нариси історії революційної боротьби
трудящих Закарпаття в 1930-1945 роках. — Львів, 1963. — С. 63.
42. Нариси історії Закарпаття. Том II. — С. 215.
43. Вперед. — 1935. — 17 квітня.
44. Вегеш М.М., Гиря В.І., Король І.Ф. Угорська ірредента на
Закарпатті між двома світовими війнами (1918-1939рр.). —
Ужгород, 1998. — С. 90.
45. Магочі П.Р. Вказана праця. — С. 184.
46. Росоха С. Вказана праця. — С. 23.
47. Вперед. — 1935. — 14 квітня.
48. Там само.
49. Росоха С. Вказана праця. — С. 23.
50. Народня Сила. — 1938. — 25 січня, 10 лютого.
51. Народня Сила. — 1936. — 1 грудня.
52. Добош І. Вказана праця. — С. 63.
53. Білак С.М. Народ за ними не пішов. — Ужгород: Карпати,
1981. — С. 112.
54. Народня Сила. — 1936. — 15 вересня.
55. Українське Слово. — 1937. — 30 грудня.
56. Вперед. — 1935. — 14 квітня.
57. Добош І. Вказана праця. — С. 63.

58. Українське Слово. — 1937. — 30 грудня.
59. Там само. — 1938. — 3 лютого.
60. Добош І. Вказана праця. — С. 63.
61. Там само.
62. Там само.
63. Там само. — С. 66.
64. Там само. — С. 64.
65. Там само.
66. Українське Слово. — 1937. — 30 грудня.
67. Білак С.М. Вказана праця. — С. 117.
68. Земля і Воля. — 1934. — 10 серпня.
69. Свобода. — 1934. — 13 вересня.
70. Земля і Воля. — 1934. — 10 серпня.
71. Там само.
72. Співак Б.І. Нариси історії революційної боротьби... — С.
212
73. Білак С.М. Вказана праця. — С. 108.
74. Календар "Земля і Воля" на 1936 рік. — Ужгород, 1935.
— С. 57.
75. Вперед. — 1935. — 2 червня.
76. Земля і Воля. — 1935. — 23 травня.
77. Мушинка М. Вказана праця. — С. 66.
78. Нова Свобода. — 1938. — 16 червня.
79. Там само. — 5 липня.
80. Там само. — 15 липня.
81. Там само. — 7 серпня.
82. Резолюція VII Всемирного Конгресу
Комуністического Інтернаціонала. — Москва, 1935. — С. 13-15.
83. Na obranu republiky proti fašizmu a válce //Sborník dokumentu.
— Praha, 1955. — 541 s.
84. Ротман М. Напередодні другої світової. — Ужгород, 1964.
— С. 32-68; Співак Б.І. Нариси історії революційної боротьби... —
С. 187, 193, 212, 238.

85. Карпатська Правда. — 1935. — 1 травня.
86. Нова Свобода. — 1938. — 15 червня.
87. Там само.
88. ДАЗО, ф. 2, оп. 2, од. зб. 752, арк. 125.
89. Нова Свобода. — 1938. — 15 липня.
90. Білак С. М. Вказана праця. — С. 117, Сливка Ю. Революційно-визвольна боротьба на Закарпатті в 1929–1936рр. — Київ, 1960. — С. 111; Співак Б. Революційний рух... — С. 16–18.
91. Карпатська Правда. — 1937. — 3 жовтня.
92. Вперед — 1935. — 15 грудня.
93. Співак Б. І. Нариси історії революційної... — С. 187, 193, 212, 238.
94. Там само. — С. 233; Сливка Ю. Ю. Вказана праця. — С. 143.
95. Народний ілюстрований календарь книгопечатию "УНПО" на звичайний рік 1930. — Ужгород, 1929.
96. Вперед — 1935. — 1 лютого.
97. Там само. — 1, 15 березня.
98. Там само. — 12 травня.
99. Довганич О. Федір Ревай — голова УНО/Календар "Просвіти" на 2000 рік. — Ужгород, 2000 — С. 164.
100. Нова Свобода. — 1938. — 19 червня.
101. Там само. — 5 липня.
102. Там само. — 7 серпня.
103. Там само. — 20 жовтня.
104. Там само. — 7 серпня.
105. Там само.
106. Магочі П. Р. Формування національної самосвідомості: Підкарпатська Русь (1848–1948). — Ужгород, 1994. — С. 175.
107. Там само. — С. 174.
108. Федака П. Нарис історії товариства "Просвіта" Карпатської Русі-України (1920–1939). — Ужгород, 1991. — С. 11–12.